

Chapter - 7

૧૭૩

ખંડ : ૨ :

પ્રકરણ : ૭:

નાયકાહિત્ય

નવનાય: નવનાયોમની જેમની ગણતરી થાય છે એવા ૧. આદિનાય ૨. મલ્લયેન્દ્રનાય ૩. ગોરખનાય ૪. ગાહિણીનાય ૫. ચપેટનાય ૬. ચૌરખીનાય ૭. જવાલેન્દ્રનાય કે જાલધરનાય ૮. ભર્તુનાય કે ભર્તુહરિ કે ભરથરી ૯. ગોપીચંદ્રનાય.

આ પ્રત્યેકનું જીવનચરિત્રાત્મક સાહિત્ય કે ભજનો વિષે -
પ્રમાણબદ્ધમાહિતી ઉપલબ્ધ નથી. જેમના સંબંધે ઐતિહાસિક રીતે સંતોષકારક ગણી શકાય એવી હકીકતો મળતી નથી. કેટલાકનું ચરિત્રાત્મક સાહિત્ય મળે છે, જેમાં પણ ઐતિહાસિક સત્યો જળનાચાં નથી. એટલે કેવળ દંતકથા, લોકકથા અને ભજનોરૂપે લોકકંઠમાં વહેતાં સાહિત્ય દ્વારા આપી છે. નવનાયનો જે થોડોક પરિચય થાય છે એની ટૂંકી રેખા નીચે નાખી છે.
આદિનાય: નાયપયના સર્વપ્રથમ આચાર્ય તરીકે જેમની ગણતરી છે. શિવના એક અવતાર સમી જેમની નાયપયીઓ માનાહ ગણના કરે છે. એથી એક માન્યતા પ્રચલિત થઈ છે કે શિવ પોતે જ નાયપયના આચાર્ય છે.
મલ્લયેન્દ્રનાય: મીનનાય કે મહાદરનાય તરીકે ગોરખનાયના ગુરુ - મલ્લયેન્દ્રનાય પ્રસિદ્ધ છે. ચોયા બોધિસત્ત્વ અબલોકિતેશ્વરના નામથી પણ તે જાણીતા છે. નેપાળમાં એમનું ગુરુસ્થાન છે. દંતકથા પ્રમાણે તેણે આદિનાય પાસેથી શિક્ષાપ્રાપ્ત કરી છે. બાર વર્ષ સુધી કામરૂપ; આસામ; માં નારીબંધનમાં બે રહેલા ને એમના શિષ્ય ગોરખનાયે એ બંધનમાંથી એમને છોડાવ્યા હતા એવી કથા છે. આ સંબંધી રાજસ્થાની અસરવાળું એક ભજન મહાદરનાયના નામથી નોંધાયું છે.

જલ કું ચાહે માંછી, જલ કું ચાહે મોર,

સેવક ચાહે રામ કું ન્મો અંતવત ચન્દ ચકોર,

યો સ્વારથ કો જવડો, સ્વારથ છાંડિ ન જાય,

જળ ગોરણ કિરપા કરી, ઝહારો મનવો સમજાયો જાય,

જોગી સોઈ જોગી રે, જુગતરહે ઉદાસ,

તાત નિરંજણ પાઈયા, ચો કહે મચ્છરનાથ,^૧

મચ્છરનાથનું એક ભજન ગુજરાતમાં ભજનમંડળીઓમાં ક્યારેક ગવાતું હોય છે.

"સમજ મન પાણી ભરતી પાણીચારી રે હો હો જી,

ભરતી સંજાવેરી, સમજ મન પાણી ભરતી પાણીચારી રે,

લવ કરી લેહેર ઊન રહી બન્દા અમ કરી ગાગરધારી,

લવ સત સંગ સબદ શું સુરે, તો ઊન મન પુષ્ટવાલી. —સમજમન

અગમ ડિગમ દોનું ખડા પાવઠા બન્દા,

હોલ કુવા બીચે ડાલી રે... હો... હોજી.

હેલો ચારીને ભરે જલ પાણી, તો જલહલ જોત દરચાલી—સમજમન

સરખે સરખી મલી સાહેબી બન્દા, નુરત સુરત પાણીચારી રે,

હળીમળીને ભરે જલ પાણી, તો પિત્તલ લાગી તાળી—સમજમન

દૂર મત છોડો દૂભજા રાણી બંદા, કબુલિય નહંદ અટારી રે

મારી એક લાત હટાઈ સસરે કું તો ભાગી સાસુડી ઠગારી—સમજમન

અધર તખત પર આસના ઉતરા બંદા, અધર ખેલે અટારી રે

કહે "મચ્છર" સુણો જતી ગોરખા, કોણ પુરુષ કોણ નારી—સમજમન"

ગાહિણીનાથ ગોરખનાથના શિષ્ય તરીકે ગાહિણીનાથ કે જૈનીનાથને

સ્મરવામાં આવે છે. એનો સમય બારમી તેરમી શતાબ્દીનો કેટલાકના

મતે છે.

૧. ગોરખનાથ એન્ડ મિહીબલ હિન્દુ મિસ્ટ્રિ સિઝમ—ડૉ. મોહનસિંહ

: લાહોર ૧૯૩૭: પારિશિષ્ટ પૃષ્ઠ. ૨.

ચર્પટનાથ: ગ્રાહ્ય કુલમાં ચર્પટનાથનો જન્મ છે. કેટલાક એમને ગોરખનાથના, તો કેટલાક એમને બાલાનાથના શિષ્ય ગણે છે. ચર્પટનાથનું નીચેનું ભજન જુઓ: ૨

એક કલાલ પટા એક ચેત પટા, એક ચિલક જનેઉ લમક લટા,
જળ લહી હીલટી પ્રાણ પટા, તબ ચરપટ ભૂલે પેટ નટા ।
જળ માલેલી કાલ પટા, તબ છોડિ જાઈએ લટા પટા.
સુણિ સિખરતી સુણિ પતિબતી ઇસ જળ મહિ કેસે રહ્યા.
અળી દેગલ, કંઈ સુનણ, મુખ સો કછૂ ન કહના
બકતે આગે ક્રોતા હોઈ રહુ ધીક આગે મસકીના
ગુરુ આગે ચેલા હોઈઓ એ હા બાત પરબીના
મન મહિ રહના ભેદ ન કહના બોલિઓ અમૃત બાની
અગલા અગન હોઈબા બૌધૂ આપ હોઈબા પાની
ઇહુ સંસાર કટિકો કી બાડી નિરખ નિરખ પગુ પરના
ચરપટ કહે સુનહુ રે સિધો હઠિ કરિ તપુ નહિ કરના.
જાણિ કે અજાણિ હોય બાત તૂ લે પછાણિ.
ચેલે હોઈમા લાભુ હોઈમા ગુરુ હોઈમા હાનિ
મંદરિ ગંગા બાહરિ મંદા, તૂ કી ભૂલિયો ચરપટ મધા.

આ ભજનના ઉપદેશાત્મક વંશો ધ્યાન ખેંચે છે.

ચીરંગીનાથ: ભકત પુરણના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ચીરંગીનાથ ગોરખનાથના શિષ્ય હતા. એમ કહેવાય છે. સિયાલકોટના રાજા ચાલિવાહનનો એ પુત્ર હોવાની દત્તકથા છે.

જવાલેન્દ્રનાથ: ગોપીચંદના ગુરુ જવાલેન્દ્રનાથ કે જાલધરનાથ હતા. એના જેમા ઉલ્લેખો હોય એના ભજનો મળે છે. કયાત્મક ભજનોના સંદર્ભમાં ગોપીચંદના ઉલ્લેખમાં જાલધરનાથ વિષે આગળ થોડી ચર્ચા કરી છે.

ર. ડો. મોહનસિંહ "ગોરખનાથ એન્ડ મિડીવલ હિન્દુ મિસ્ટ્રિસિઝમ"
પરિશિષ્ટ : ૨૩.

ભર્તૃહરિ, ભર્તૃનાથ કે ભરથરી અને ગોપીચંદનાથનો પણ કયાત્મક સંજનોઈમાં આગળ ઉલ્લેખન થઈ ગયો છે એટલે વિસ્તારભયે અહીં વિશેષ થયઈ કરી નથી.

ગોપીચંદના નામનું એક ગુજરાતી સંજન છે, જેમાં ભર્તૃહરિની કથાના અંશો સંમિશ્રિત થઈ ગયા છે:

"આજ દેર લાગી રે જોગસર, ભુપત ભયા રે વેરાગી — ટેક ઉસ્તિ બી ઓડયા, ગુરુ મેં બસતિ બી ઓડી.

માયા મતલબ મેલ્યાં ત્યાગી રે આજ.....

સેજ તરાયુને ગુરુજી ઢોલિયા પણ ઓડયા.

ઓડી છે પિંગલાવતી રાણી જી, આજ.....

બાર બાર વરસ ગુરુજી વનવાસ સેલ્યા, તેરમે વરસે કાયા ત્યાગીજી, આ

ગુરુને પરતાપે રાજાગોપીચંદ બોલ્યા, જનમમરણની લે ભાગી.. આજ..

આનું જ આત્મકથાના અંશો પ્રગટાવતું" રાણી અમને મલ્યા —

ગોરખનાથ" પણ એટલું જ લોકપ્રિય છે:

"રાણી અમને મલ્યાં ગોરખનાથ, મલ્યા ગોરખનાથ અમને મલ્યા સંજુ રે નાથજી,

ભક્ત ગુફામાં એક તપસી બેઠો, ઇ દેવર કેરો નાથ જી.

ઇ બાબો રે અમને અમર કરે રે, શિર પર ધરસે હાથ... રાણી અમને

મોતિયું હીતારીને મોલુમાં ધરિયાં ને કાનમાં મુંદરા નાખી જી.

સોનેરી વાધા તારા અગથી ઉતયાં તો, ઝોરી ઝંડો લીધાં હાથ... રાણી અમને,

આજુ શિખરને પહાડમાં રે મલિયાં પછમ કેરો નાથ,

ઠાકા ઢગાળામાં અજબારા ને, દીપક રહ્યાની મયિ—રાણી અમને

માયાનો વારો ને, મમતાને ઠારોને, રજસા કરે ભોજાનાથ જી.

ગુરુને પરતાપે બોલ્યા રાજા "ગોપીચંદ", કીધી અગમ કેરી વાત... રાણી અમને.."

—આ ભજનમાં "પછમ કેરા નાથ" એવો ગોરખનાથને માટેનો ઉલ્લેખ એ પશ્ચિમ ભારતના હતા એમ દર્શાવે છે.

ગોપીચંદના ગુરુ તરીકે ગોરખ કે જાલધર એ પ્રશ્ન રહે છે. "મુને હારે લેતો જાને રાજા ભરથરી"માં એ ભજનમાં "જાલધરનાથના ચરણમાં રે", ગાઈ ગોપીચંદ દાસ રે" —એમ ઉલ્લેખ છે. એ ભજન ગોપીચંદનું ગણનું કે ભરથરીનું લેખનું એ પણ પ્રશ્ન છે. વસ્તુસ્થિતિ ગમે તે હોય પણ એ ભજન બંનેના જીવનપ્રસંગોને સ્પર્શી લેતું લોકકંઠમાં વહેતું રહ્યું છે એ હકીકત છે.

નાથપંથો યોગીઓ રાજસ્થાન અને પંજાબ તરફ પોતાનો પ્રચાર કરતા હતા એનું અનુમાન છે. ઉપરાંત તેની ભાષા શુદ્ધ હિંદી હતી નહીં; એમાં પંજાબી અને અવધિ આદિ પ્રાચીન ઉત્તર-ભારતીય બોલીઓનું — સંમિશ્રણ છે. "ગોરખબાની"નાં સંગૃહીત પદો એની પ્રતીતી કરાવે છે.

સિદ્ધ નાથોનાં સાહિત્યમાંની ભાવનાઓ હિંદી, ગુજરાતી આદિ ભજનોમાં સંમિશ્રિત થયેલી છે. એનું કૃષ્ટતિ નીચેના અવતરણો — પરથી મળી રહે છે:^૩

૧. ચહ સંસાર કુનધિકા ખેત, જલ લગિ જવે તલ લગિ ચેત
અખ્યા દેખે, કાન સુણે, જૈસા નાહે વૈસા લુણે—જલધરનાથ.
૨. રાવલ તેજે ચાલી રાહ, ઉલટી લટરિ સમાવૈમાહ.
પયતત કા જાણે લેન, તે તો રાવલ પદ્મરતિષ દેવ—ધોડાચોલી.
૩. મારિયા તો મન ખીર મારિયા, લુટિયા પવન ભડાર
સાધવા તો પય તત સાધિયા, લેઈયા તો નિરંજન નિરાકાર
—ચોરંગીનાથ.
૪. સર્ગો નહીં સંસાર, ચિત નહીં આવૈ બેરી
નૃસંધ હોઈ નિસંક હરિષ મેં હાસ્યો કણેરી—કણેરી પાન.

૩. "હિન્દી કવિતા એ યોગ પ્રવાહ", નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા —
ભાગ ૧૧ એક ૪ પૃ: ૩૬૮ તથા ૪૦૦-૨.

૫. ચરપટ ચીર ચક્ર મન કયા, ચિત્ત ચમાઈ કરના
 મૈસી કરની કરી અવધૂ, નમ્ બહુરિ ન કોઈ મરના -
 ચરપટનાથ
૬. દેવલ ભમે દિસંતરી, સબ જમે દેસ્યા જોઈ
 નાદી બેદી બહુ મિલે, ભેદી મિલે ન કોઈ - દેવલનાથ
૭. પાતાલ કી મીંડકી અકાસ જંત્ર બાંને
 ચંદ સૂરજ મિલે તહી ગમ જમુન ગીત ગાંને - ગરીબનાથ

ગોરખનાથ:

નાથપંથમાં ગોરખનાથ, નવ નાથમાંના એક છે. એમનું સાપ્રદાયિક ને સિદ્ધાંતલક્ષી નવસંસ્કરણ નાથપંથીઓમાં અનન્ય લેખાયું છે. અહીં તો એમની "અલખ" જ્ઞાનવતી ભજનબાનીનો જ આપણે પરિચય સાધવાનો છે.

"અલખ" નાથપંથીઓ સિદ્ધા સમયે જે જ્ઞાન હેડે છે તે ગીતોને અલખની સંસ્થાથી ઓળખવામાં આવે છે. એમાં ગોપીચંદ, ભરથરી, ગોરખ અને પેનાવતીની કથાત્મક ભજનબાની બહે છે. રાજસ્થાન ને માળવામાં આવી અલખજ્ઞાન ગાતી મંડળીઓ જાણીતી છે. ગુજરાતમાં પણ આવી મંડળીઓ છે.

ગુજરાતને ગોરખનાથ સાથે ભજનવાણીથી ધ્વારા નાતો વધાયો છે. એની ભજનશૃંગિષ્ટનો ઉગમ નાથપંથ હોવાથી એ પંથની અને ગોરખનાથના જીવનની ચર્ચા કરવી આવશ્યક છે. બળી ગોરખનાથ ઓ નાથ સાહિત્યની અસર કબીર અને કબીરપંથી અનુયાયીઓ પર પણ પહોં છે એ રીતે સમગ્ર ભારતની ચંતપરંપરાને ગોરખબાની સાથે સીધો યા આડકતરો પણ વ્યાપક સંબંધ છે. એ અસર ગુજરાતે પણ કીલી છે.

ગોરખનાથના જન્મ, મૃત્યુ અને જીવનચર્ચા સંબંધી ધણો નાદબિલાદ થયો છે અને એ વિષે ધણી ^{અનિશ્ચિતતાથી} પણ છે. ૪ કેટલાક અવોધ્યા આસપાસના પ્રદેશને તેમનું જન્મસ્થળ ગણે છે. કોઈ પશ્ચિમ ભારતને, તો બળી કોઈ હિમાચલ પ્રદેશના ગોરખપુરને એમનું જન્મસ્થાન ગણે છે.

૪. ભારતીય દત્તકથાઓમાં શ્રી ગોરખનાથ સર્વવ્યાપક અને સર્વશક્તિમાન - ભાનવામાં આવે છે. તે મત્સ્યેકનાથના પ્રતિદ્વન્દ્વી હતા અને ગોરખા રાજ્યના સંરક્ષક સંત હતા. મત્સ્યેકનાથથી રક્ષિત નેપાળ રાજ્યને અનેક વર્ષોની તપસ્વચર્ચાથી તેણે પોતાના સંરક્ષણ નીચે મેળવ્યું હતું. એ પછી તેણે મત્સ્યેકનાથનું સિદ્ધપદ ગ્રહણ કર્યું હતું. તિબ્બતી જનશ્રુતિના આધારે ગોરખનાથ એક બૌદ્ધ બાજીર હતા અને એના બધા જ કાનકટા સિદ્ધો મલે બૌદ્ધ હતા; પણ બારમી શતાબ્દીના અંતમાં એન બંધનો નાથ પંથ તે શૈવમતમાં ભળી ગયા.

—એનસાઇક્લો પીડિયા ઓફ રિલીજિયન એન્ડ એથિક્સ ભાગ: ૬ પૃ. ૩૨૮ ના આધારે.

મા વિશે એક દત્તકયા^x પણ ચાલે છે. ગુરુ મત્સ્યેન્દ્રનાથ
અયોધ્યાના "ન્યત્રી" નામના નગરમાં પરિબ્રમણ કરે નીકળેલા. ત્યારે
એક બ્રાહ્મણીના ઘરે સિદ્ધાર્થે ગયેલા. ત્યાં એમણે શેર માટીની ખોદ
ધરાવતી બ્રાહ્મણીના દુઃખ નિવારણ માટે ભૂત નાખેલી. તે બ્રાહ્મણીએ
અભિશ્ચારથી ભૂતને ખાનાને બદલે ઉકરડામાં નાખેલી. આ વાતને બાર
વર્ષ થયા હશે, ત્યારે મત્સ્યેન્દ્રનાથ ફરીને એ સ્થળે બ્રાહ્મણીને ઘરે ગયા.
પૂછ્યા કરતાં બાઈએ ઉકરડા પાચેના ખાડામાં ભૂત નાખેલી જાણીને
તે સ્થળે જ ગયા. મહાજ્ઞાન કરીને બાર વર્ષના તેજસ્વી બાળકને પ્રાપ્ત
કરી પોતાના શિષ્ય તરીકે મત્સ્યેન્દ્રનાથે તેને ઉછેર્યો. આમ આ શિષ્ય
તે ઓરજનાથ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. આ દત્તકયાને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ
ગોરખનાથ કોઈ અનુભવ
પટાવતાં એમ સમજી શકાય કે માતા-પિતાનું સંતાન હતા.

x રાજસ્થાનમાંથી દત્તકયા, ઓરજનાથના એક નામ ચાલે છે. જેમાં
મુખ્ય "ગુગ" કે "ગુમ" છે. તેને જહરપીર પણ કહેવામાં આવે છે. કેમકે
તે બાળપણમાં એક સર્પને ખાઈ ગયા હતા. ઉત્તર રાજસ્થાનના તે સાસક
હોવાનું પણ કહેવાય છે. કારણ કે એની હેલિયતથી તેમણે એક યુધ્ધો
કર્તા છે. એક જનશ્રુતિ પ્રમાણે પૂજારીરાજ ચોડાણના તે સમકાલીન હતા.
બીજા માન્યતા પ્રમાણે તે પોતાના ૪૫ પુત્રો અને ૬૦ ભત્રીજાઓ
સાથે મુહમ્મદ ધોરીની સાથે યુધ્ધ કરતાં માર્યા ગયેલા.

- રિલીજીઅ એન્ડ કોક્લોર એક નોર્થન ઇન્ડિયા. -

- : હવલ્યુ કુક ૧૮૨૬: ના માધારે.

એક એવું અનુમાન પણ છે કે ગોરખનાથ લગભગ ઇ. સ. ૬૦૦ થી ૧૧૦૦ ઇ. સ. દરમ્યાનના કોઈ સમયના અધિમાં થયા હતા. આ માટેનું એ પ્રમાણ આપવામાં આવે છે કે નવનાથની શિષ્યપરંપરામાં મહારાષ્ટ્રીય સંત જ્ઞાનદેવ થયા છે, ઇ. સ. ૧૨૬૬ આસપાસ. આ "જ્ઞાનેશ્વરીગીતા"ના સુપ્રસિદ્ધ ગાયક જ્ઞાનદેવ ગોરખનાથના શિષ્ય ગેનીનાથના શિષ્ય નિવૃત્તિનાથના ^{શિષ્ય} હતા. : ગોરખનાથ-ગેનીનાથ-નિવૃત્તિનાથ-જ્ઞાનેશ્વર-આ ક્રમે: એટલે જ્ઞાનેશ્વરની પહેલાં લગભગ બસો થી ચઢીસો વર્ષ પૂર્વે ગોરખનાથ થઈ ગયા હોય.^૫

આ દિનાયને આફ્રિકાનાય તરીકે સૃષ્ટિસર્જક ગુરુ માનવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિએ એક વંશ વૃક્ષ નવનાથનું દર્શાવી શકાય.

૫. ગોરખનાથ સમય નિર્ણય વિષે અન્ય હિંદી સાહિત્યના સંશોધકો આ પ્રમાણે નિર્ણય આપે છે:

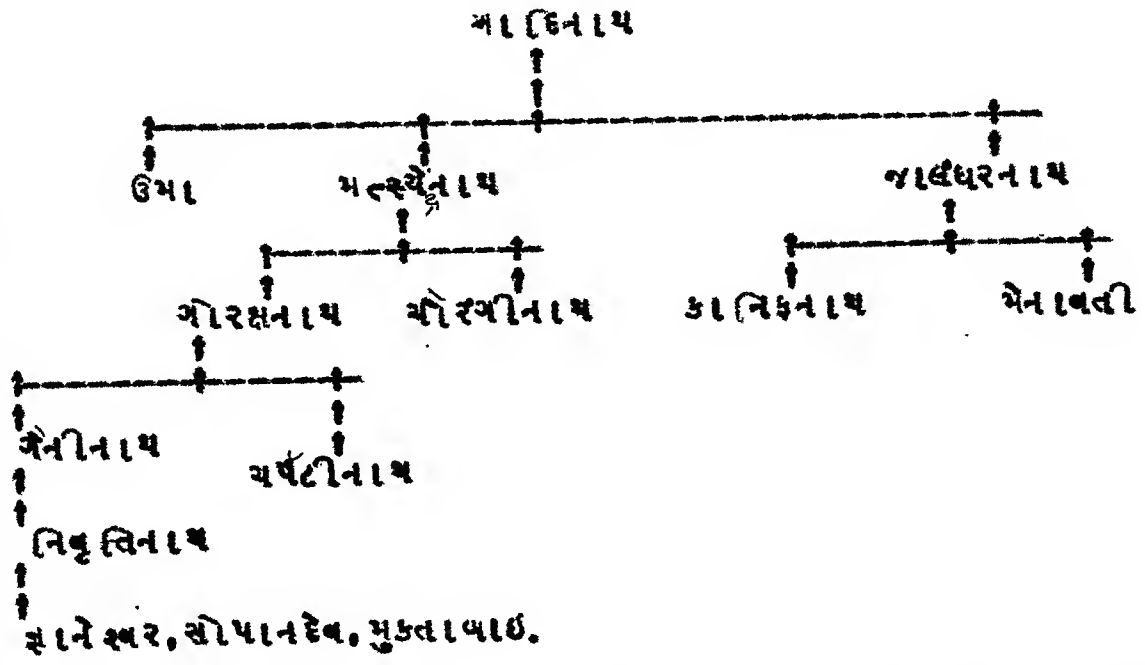
૧. ડો. ચહીદુલ્લા સંવત ૭૨૨ માને છે.
૨. રાહુલ સંકૃત્યાયાન સં. ૬૦૨ નિર્ધારિત કરે છે.
૩. ડો. મોહનચંદ્ર દ્વિની થી ૧૦ થી સદીનો કહે છે.
૪. ડો. બકષ્મલ સં. ૧૦૫૦ નિર્ણય કરે છે.
૫. ડો. રામકુમાર વર્મા ૧૩મી સદીનો મધ્યભાગ હોવાનું પુરવાર કરે છે.

એન સાઈકલોપીડિયા બ્રિટાનિકા પૃ: ૩૨૮-૩૩૦ના આધાર પરથી ડો. વર્મા ગોરખનો સમય અનુમાને છે: ગોરખનાથકે કાલ નિર્ણયમે ચહી સી કહા જાતા હૈ કે ગોરખનાથકે એક શિષ્યકા નામ ધર્મદાસ થા । ઉસને ચૌદહવી સતાબ્દીમે કનકટે પથકા પ્રચાર કચ્છમે કિયા । ચહી ધર્મનાથકા કાલ ચૌદહવી સતાબ્દીકા મધ્યભાગ માના જા સકતા હૈ । ઇસ સાક્ષ્ય સે સી ગોરખનાથ તેરહવી સતાબ્દી કે મધ્યમે હુમે ।

-હિન્દી સાહિત્યકા માલોચનાત્મક ઇતિહાસ

કચ્છમાં ધર્મનાથને ધોરમનાથ તરીકે બોલમે છે: ૧૦૭

અને ધીણોધર ડુઅર પાસે એમણે આશ્રમ સ્થાપી તપ કરેલું. ત્યાં આશ્રમ-મંઠ હોસો ક્યો—જામીર મળી. કારણ રાજાએ એના પરચા જોયા. એના શિષ્યો કાનકટા હજી પણ ત્યાં છે.

હિંદી સાહિત્યના ઇતિહાસકાર સ્વ. પડિત રામચંદ્ર શુક્લ, નાથ સંપ્રદાયનું પ્રભવસ્થાન બૌદ્ધોની વજ્રયોગી સાખામાં ગણે છે. સિદ્ધોની ચોરસી સંખ્યામાં નવનાથનો સમાવેશ વજ્રયોગી - સહજ્યાન નાઈ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી ઉદ્ભવેલા પથો કરે છે. આમ સ્પષ્ટ છે કે નાથપથ પર વજ્રયોગી ને સહજ્યાન સંપ્રદાયની ઊત્પત્તિ છે. ગુરુપૂજા અને "સંખ્યાસાખા" તરીકે જાણીતી થયેલી અજગવાણી નાથપથમાં ઉપરના સંપ્રદાયોની -

૬. નાઈ નાથ લોગ સિદ્ધોકે દિખાવે માત્ર કો હી અપના સાધન ગુન લેતે તો ઉનકો કોઈ ભી મહત્ત્વ ન મિલત.

—"નાથ સંપ્રદાય"—શ્રી પુણ્ડરિક ગોસ્વામી

: સરસ્વતી, ભાગ ૪૭ ખંડ ૧, સંખ્યા ૨ પૃ: ૧૦૧:

એક મત એવો પણ છે કે વજ્રયોગીના નગ્નરૂપ સાથે ગોરક્ષનાથનો કંઈ સંબંધ નથી. પણ સહજ્યાનની વિચારધારાનો કેટલોક અંશે પ્રભાવ પડ્યો હતો. વિશેષ તેમને યોગ પરંપરાના સાધક માનવામાં આવે છે. તેમનો દાર્શનિક મત શંકરાચાર્ય થી પ્રભાવિત ગણવામાં આવ્યો છે. ગમે તેમ પણ તેમને બૌદ્ધમતના કોઈ સંપ્રદાયમાં સંપૂર્ણપણે એસાડી શકાય તેમ નથી.

-અસર રૂપે નજરે પડે છે. હઠયોગની સાધના અને એ નિમિત્તે યોગિક -
પરિભાષા એ જ રીતે નાયપયના સાહિત્યમાં સ્થાન પામેલી છે. આમ
વિકસતા જતા ધર્મપથોમાં મંત્રયાન - વજ્રયાન - સહજયાન - નાયપયની
સાધના મહત્વાસપાત્ર છે.

આમ ચોચાંચી સિદ્ધો બોધ્ય હતા. એ બધા તંત્રવિદ્યાના
જાણકાર હતા. યનાત્મનાદી સિદ્ધો જ્ઞાનની, સંસારની અસારતાના
સિદ્ધાંતને અપનાવે છે. એ રીતે નવનાથ પણ અર્ધ-બોધ્ય અને અર્ધયોગી જેવા
હતા. સિદ્ધો અને નાયોની જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં શૂન્યવાદ અને તપઃ પ્રક્રિયા
લગભગ સમાન જ છે. સિદ્ધો-નાયોની સાધનાનો નિર્મુલોપાસક સતો પણ
સ્વીકાર કરે છે. બોધ્યોની ક્રુણા - મુદિતાની સાવનાથી તો -
સમુલ્લનાદીઓ પણ પ્રભાવિત થયા છે. આ રીતે યનાત્મનાદ એ મૌનવાદ
કે રહસ્યવાદનું સ્વરૂપ બની રહે છે.

શાકતમતનો પ્રભાવ પણ મલ્સ્યેકનાથ દ્વારા નાયપયોમાં -
ઝીલાયો છે. "કોલજ્ઞાન-નિર્ણય" યાની સાક્ષી પૂરે છે. એમાં મલ્સ્યેકનાથ-
નો સંબંધ ચોગિનીકૌલ સાથે સંકળનામાં આવ્યો છે. એક હકીકત
નિર્વિવાદ છે કે શાકતપ્રણાલિકાઓનો પરામર્શ સિદ્ધ-નાથ-સંત સાહિત્ય
પર અચૂક છે. નાદ, બિંદુ, પંચમકાર લગભગ સમાન અર્થમાં શૈવ, શાકત,
સિદ્ધ, નાથ અને નિર્મુલ સકતો વાપરે છે. બળી જાતિપાંતિનો અસેદ પણ
ઝેલો જ તેમણે વ્યક્ત કર્યો છે.

પરમતત્ત્વના અર્થમાં શૂન્ય શબ્દ નાયપદાવલીમાં પ્રયોજાતો
હોય છે.

બસતી ન શૂન્યમ્, શૂન્યમ્ ન બસતી. અગમ અગોચર એસા.
અગમ અગોચર એસા.

૭. અસ્માકં મતે
શક્તિઃ સૃષ્ટિ કરોતિ,
શિવઃ પાલન કરોતિ,
કાલઃ સંહરતિ.

નાયો મુક્તિ દદાતિ
—ગૌરમ્ સિદ્ધાન્ત સંગ્રહ.

ગોરખજાનીમાં આ રીતે શૂન્યની વ્યાખ્યા થઈ છે. ઉઠયોગની દાર્શનિક પરંપરાનો જાણે જાણે પડ્યો પડ્યો છે. નાદતત્ત્વ સાથે શૂન્ય સંજ્ઞાવેલું છે.

શૂન્યવાદીઓ જે રૂપે ઈશ્વરની ભાવના લેશે છે એ રીતે નાથપંથીઓને પણ સ્વકાર્ય છે. એક મત એવો છે કે બજરવાનમાંથી આ શૂન્યને તેમણે સ્વીકાર્યું છે. પાછળથી "શૂન્યને કબીરે "સહસ્રદલકમલ" કહ્યું, આ અનાહતનાદની સૃષ્ટિ વિસ્તરે છે, અને ઈશ્વરની ન્યોતિનું દર્શન થાય છે. આ શૂન્યવાદનો ઇતિહાસ સ્વ. ક્ષિતિમોહન સેન "દાદુ"માં આપે છે:

મહાવાનની સાધનામાં શૂન્યનું મહત્ત્વ અનેક પ્રકારે સુખ અને એશ્વર્યસભર ચેતનાના તત્ત્વદર્શનરૂપે સંબંધિત થયું છે. આ પછી કૌંઘ્ય ધર્મના મધ્યકાળમાં કૌંઘ્યધર્મ બધું ને બધું શૂન્યથી સંબંધિત થાય છે. બજરવાનના યોગ અને આચારમતાવલંબીઓએ તો શૂન્યવાદ જ આગળ બધારીને બિરબના મૂલ-તત્ત્વરૂપ ગણી લીધો. પછી તો શૂન્યને છોડીને સંસારમાં દેવ-દેવતાઓનું પણ કશું અસ્તિત્ત્વ ન રહ્યું. શૂન્યથી અતિરિક્ત સર્વ માયારૂપ જ રહ્યું. આ શૂન્યે ક્રમે ક્રમે અલગ નિરંજન બની નાથપંથ, ^{નિરંજન પંથ} આદિ મતોમાં અસ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું. ગોરખનાથ આદિ યોગીઓના ચિંતનમાં એને વિશેષ ને વિશેષ સ્થાન મળતું ગયું. બોધક-પંથ આદિ બારપંથીઓમાં શૂન્યવાદનું સ્થાન ખૂબ જ ગૌરવપૂર્ણ છે. ચોચાંચી સિદ્ધાંતના ઉપદેશોમાં એક માત્ર શૂન્યની જ ગુણગાથાનો વિસ્તાર છે. ૮

ગોરખનાથે શૂન્ય શબ્દ અનેક સ્મૃતિ નામપર્યો છે. એનો મર્થ નાથસાહિત્યમાં પરમતત્ત્વ, નાદ, પરમજ્ઞાન, પરમસ્વભાવ, પ્રલંકરણ, દશમ દ્વાર

૮. સરખાવો: શ્રી ક્ષિતિમોહન સેન "દાદુ" પાનું ૧૭૬, બિરબભારતી

ગ્રંથાલય, કલકત્તા.

સરખાવો: શ્રી ક્ષિતિમોહન સેન, "મધ્યયુગની સાધનાદારો", પરિશિષ્ટ: ૨. પૃ. ૮૭ થી ૧૦૮
અનુ. જયંતીલાલ આચાર્ય, ક્ષિતિજ્ઞાન વિદ્યાસભા, સોમદાવાદ ઇ. સ. ૧૯૫૬

-કે મધ્યમપથ તથા સહચાર "ચક્ર" ચમનમંડલ અને ચિત્રલોક જેવો થાય છે. આ પ્રકારના સૂન્યવાદનો ચોરખાદ્યે પ્રચાર કર્યો ને જે માટે જે - હઠયોગને મહત્વ આપ્યું. ૧૪મી સદી પછીમાં જેનો પ્રચાર ભારતમાં થઈ ચૂક્યો.

"ચોરખ સિદ્ધાંતસંગ્રહ"માં નિરંજન સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર જ પરમસત્ય છે. નાદાનુસંધાન પછી ચિત્ર નિર્લિપ્ત જેવી માયા વિનિર્મુક્ત અવસ્થા પામે છે તે અવસ્થા ધીમે ધીમે નિરંજનરૂપમાં વિલીન થઈ જાય છે. સિદ્ધો પણ નિરંજન સ્વરૂપમાં સૂન્યાવસ્થાનો અનુભવ પ્રમાણે છે, સ્વીકારે છે:

હઉં જન, હઉં બુદ્ધ, હઉં નિરંજન

આ રીતે તિલોપાદ અને કાન્દપા જેવા સિદ્ધાંતોની જેમ નાથવાદીઓ પણ નિરંજનને મૂકે છે. એક માન્યતા જેવી પણ છે કે નિરંજન સંપ્રદાય તરીકે અસ્તિત્વમાં આવેલો^{દર્શન} ને નાથસંપ્રદાયનો જ વિકાસરૂપ જ છે. જેવી જ રીતે પાશુપત સૈવ મત પણ વિકાસ પામીને નાથ સંપ્રદાયના રૂપમાં પરિવર્તિત થયો છે. એટલે નાથ જ શિવના અર્થમાં પણ જાણીતા થાય છે.

સવિશેષ નાથપંથના પુરસ્કૃત મતસ્વેદનાથ છે પણ તેનો સૈદ્ધાંતિક વિસ્તાર અને સુધારો કરનાર ચોરખનાથ છે. પ્રતિપ્રાતમાં તેનો ઉકો વાગતો. આમ તે એક પ્રભાવશાળી સંપત્તિનકત પચેતા છે. ચોગ દ્વારા અમુક રસાયનથી નાથયોગીઓ કાયાપ્લટ^{૧૭}કર છે તે રસાયણની સોધનો ઉલ્લેખ પતંજલિ નોંધે છે. જેથી પતંજલિના કાળની પૂર્વે પણ નાથપંથે હતો એમ લાગે છે. માત્ર અજરઅમર બૌદ્ધ સોધીને એનાથી

૬. ડૉ. રામકુમાર વર્મા "હિન્દી સાહિત્યકા આલોચનાત્મક ઇતિહાસ"

૧૦. રસાયનસિદ્ધિ: સાસ ઉસાસ બાઈ કૌ સખિયા, રોકિ લેકું નવ દ્વારમાં

છઠ્ઠું છમાસિ કાયા પ્લટિયા, તબ ઉનમની જોમ અપારમાં
ચોરખવાની પૃ. ૧૬

-દૈહિક અમરત્વ નાથયોગીઓ પામ્યા છે; જેમાંનો નવનાથ મુખ્ય છે. એ રીતે ગોરખનાથ અમર બન્યા છે. ^{૧૧}લોકમાન્યતા પણ છે કે હજુ ગોરખ મહાદેવના ઘેસણાં ગિરનાર પર અને હિમાલયમાં છે.

ગોરખનાથ^{૧૨} પહેલાં વજ્રયાત્રી સિધ્ધ હતા ને પછી શૈવ થઈ ગયેલા. નેપાળમાં આને લગતી દંતકથા પણ છે. કદાચ વજ્રયાત્રી પર શૈવસિધ્ધાન્ત અને સાધનાપ્રણાલિકાનો પ્રભાવ પડ્યો હોય. એને પરિણામે વજ્રનાથી સપ્રદાય વિકસિત થયાનું કહેવાય છે. આને લગતો એક ઉલ્લેખ "દોહાકોષ"માં સરહમાં કરે છે:

"નત વિચિત્રિહિ વિસ્કુરં, તત્ત વિણાહ સૂર્ય."

જેનું ચિત્ર વિસ્કુરિત થઈ ગયું છે તેને સરહમાં નાથસ્વરૂપ કહ્યો છે. પણ આ પ્રમાણમાં અશિક્ષિત તથ્ય છે. શૈવો અને બૌદ્ધોમાં યોગપરક તાન્ત્રિક આદાનપ્રદાન મુખ્ય કારણ છે.

૧૧. બરસવૈ દિન કાયા પલટિયા, ચૂં કોઈ બિરલા જોગી-ગોરખજાની પૃ. ૬૫.

૧૨. ગોરખનાથની રચનાઓથી એવો સૂર નીકળતો નથી કે ગોરખનાથ

પહેલાં પોતે બૌદ્ધ હતા અને પછી શૈવ થયા. -જુઓ: ડૉ. કોમલસિંહ

-સોલંકી "નાથપથ ઓર નિર્ગુણ સંતકાવ્ય" પૃ. ૧૦૫.

બીજો મત વિદ્વાનોનો એવો છે કે નાથપથ શૈવ સપ્રદાયની જ એક શાખા છે. જુઓ: ડૉ. હિરણ્મય - હિંદી ઓર કન્નડમાં ભક્તિ આ-દોલન કા તુલનાત્મક અધ્યયન. પૃ. ૪૬.

વાસ્તવમાં ગોરખનાથ દ્વારા પ્રવર્તિત નાથપથ એક યોગમાર્ગ હતો. ડૉ. હજારીપ્રસાદ દિવેદી જણાવે છે કે ગોરખનાથે ^{યોગમાર્ગ} એક બહુ જ વ્યવસ્થિત રૂપ આપ્યું.

-ડૉ. કોમલસિંહ સોલંકી એજન પૃ: ૧૦૫.

આટલું તો સર્વસંમત છે કે એમણે નેપાળના મહાયાન બૌદ્ધમતનું શૈવમતમાં પરિવર્તન કર્યું હતું. -સરખાવો-ડૉ. હજારીપ્રસાદ દિવેદી,

"નાથસપ્રદાય", પૃ: ૪૨.

ડો. હજારીપ્રસાદ "નાથસપ્તદાય"માં નોંધે છે : ગોરખનાથે -

"શૈવ-પ્રત્યક્ષિદર્શન"ને આધારે અત્યંત વિસ્તૃત પ્રમાણમાં કાયાયોગના સાધનોને વ્યવસ્થિત કર્યાં. એ દિવસોમાં ખૂબ જ પ્રચલિત એવી વજ્રચાની તાત્ત્વિક સાધનાના પારિભાષિક શબ્દોના સંસારિક અર્થોને પારમાર્થિક રૂપ આપવામાં આવ્યું અને આ રીતે બ્રાહ્મણ વિરોધી સાધનામાર્ગ - સુસંસ્કૃત બન્યો. એ સાધનામાર્ગની રૂઢિ વિરોધી પરંપરા તો સ્થિર થઈ, પણ એના અન્ય વામાચારોનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો. આ સંબંધમાં જે દત્તકયાઓ પ્રચલિત છે એનાથી પ્રતીત થાય છે કે ગુરુ મત્સ્યેન્દ્રનાથ અને શિષ્ય ગોરખનાથમાં કંઈક મતભેદ હતો અને ગોરખનાથ વામાચારી - મૈથુનપરક ગુહ્ય સાધનાઓનો ખૂણ બહિષ્કાર કરવાના મતના હતા.

(કુરુક્ષેત્ર નં: ૧૨ ચાલુ)

જ્ઞાનેશ્વર પણ નાથપંથી યોગી હતા. તેમના મતે એમની ગુરુ પરંપરા આ પ્રમાણે હતી: ૧. આદિનાથ ૨. મત્સ્યેન્દ્રનાથ ૩. ગોરખનાથ ૪. નિવૃત્તિનાથ અને ૬. જ્ઞાનેશ્વર. - આ પરંપરા જ્ઞાનેશ્વરે પોતાના "અમૃતાનુસવ" અને "જ્ઞાનેશ્વરી" નામના ગ્રંથોમાં આપી છે.

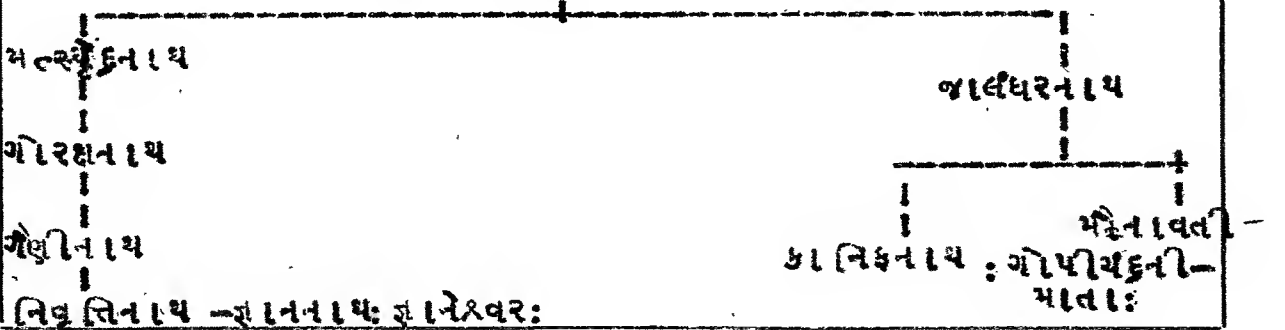
ડો. પીતામ્બર બડચાલ, "યોગપ્રવાહ" પૃ. ૫૫.

"શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ચરિત્ર" લેખક પં. લક્ષ્મણ રામચન્દ્ર પેંગારકર. -

હિન્દી અનુવાદ શ્રી - ગર્દ :

પૃ: ૪૦માં જ્ઞાનનાથની ગુરુ પરંપરા ત્રીજે પ્રમાણે છે:

આદિનાથ

અહીં ડૉ. હજારીપ્રસાદના વિધાનો સર્વ સ્વીકાર્ય અને તેવાં લાગે છે. ગોરખનાથે કામરૂ દેશમાં સ્ત્રી-માયા-માં કસાયેલા ગુરુને ઠોડાલ્યા હતા. એ દંતકથા પાછળની ઉક્તિ "ચેત-મહદેરોગોરખ આયા" જાણીતી છે. આ રીતે બન્નું એમાં શિષ્ય ગોરખનાથ સંયમનો દેહાગ્રહી અને હઠયોગનો આગ્રહી સિદ્ધપુરુષ છે, એ નિર્વિવાદ છે. તેમણે કાયાયોગના સ્નાયનોમાં આસન, બંધ, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, સમાધિ પર ભાર મૂક્યો; અને શૈવદર્શનોને આધારે છ ચક્ર, ચોળ આધાર, એ લક્ષ્ય ને પાંચ લ્યોમનું નિયમન પણ દર્શાવ્યું છે. આમ આ દર્શન ગોરખનાથની નાથપંથી - આત્માનુભૂતિનું નિર્દેશન છે. છે. કેટલાક શિષ્યોએ પોતાને ગોરખપંથી તરીકે ઓળખાવામાં એથી જ ગોરવ અનુભવ્યું, અને ગોરખપંથ પણ - પ્રવર્તમાન ક્યોઈ.

ગોરખનાથ સંસ્કૃત ગ્રંથોની નાથસાહિત્યને સમૃદ્ધ કરે છે : "અમનસ્કં" "અમરોધ" "શાસન" "ગોરક્ષસંક" "ગોરખસંહિતા" "યોગમાર્તંડ" "યોગબીજ" "વિવેકમાર્તંડ" "હઠસંહિતા" અને "સિદ્ધસિદ્ધાંતપદ્યતિ" જેવી ગોરખનાથની લગભગ ચાલીસ જેટલી કૃતિઓ પ્રાપ્ય છે.

નાથપંથની બાર શાખાઓ ગોરખનાથના શૈવસિદ્ધાંતને આધારે ૧૮ સંપ્રદાયમાં શિષ્યોએ વિભક્ત કરી છે, અને એ રીતે એમણે શૈવ ને નાથપંથના કલહો મિટાવી દીધા. કેટલાક બાર શાખાઓમાંના નાથયોગીઓને બારહપંથી યોગી તરીકે પણ ઓળખે છે.

ગોરખનાથની નાની મોટી ચાલીસ રચનાઓનું હિંદીમાં સંપાદન પીતામ્બરદત્ત બડજવાલે કર્યું છે. "ગોરખબાની"^{૧૩}માં ૧. સબદી. ૨. પદ ૩. સિલ્પા દરસન. ૪. પ્રાણ સંકલી. ૫. નખે બોધ. ૬. આત્મબોધ. ૭. અલૈયત્રા યોગ. ૮. પન્દ્રહ તિથિ. ૯. સાતવાર. ૧૦. મહાગોરખબોધ.

૧૩. ગોરખબાની: જોગેસુરી બાની, ભાગ ૧: પ્રકાશક હિન્દી સાહિત્ય સંમેલન, પ્રયાગ. વિ. સં. ૧૯૬૯ - પ્રથમ સંસ્કરણ.

૧૧. રોમાવલી ૧૨. જ્ઞાન-તિલક. ૧૩. જ્ઞાનચૈતીસા ૧૪. પંચમાવલી. ૧૫. ગોરખ-ગણેશ ગોઝી ૧૬. ગોરખ-દત્ત ગોઝી ૧૭. મહાદેવ ગોરખ ગુહ. ૧૮. શિષ્ટ પુરાણ ૧૯. દયાબોધ. ૨૦. જાતિ ભોરાવલિ ૨૧. સાતવાર નવગ્રહ ૨૨. નવરામ ૨૩. અષ્ટ પાર્શ્વ. ૨૪. રહસ્ય. ૨૫. જ્ઞાનમાલા. ૨૬. આત્મબોધ ૨૭. વ્રત. ૨૮. નિરંજન પુરાણ. ૨૯. ગોરખ બચન. ૩૦. ઇન્દ્રી દેવતા ૩૧. મૂલ ગણવિલી ૩૨. ખાંડીવાણી ૩૩. ગોરખજાત. ૩૪. અષ્ટમુદ્રા. ૩૫. ચૌવીસ સિદ્ધિ. ૩૬. વડશરી. ૩૭. પંચ અગ્નિ. ૩૮. અષ્ટયક. ૩૯. અવલિ સિલક. ૪૦. કાકિર બોધ.

— આમની પ્રથમ ચૌદ રચનાઓને સંપાદક પ્રમાણિત માને છે, બાકીની ને અન્ય રચનાઓનું સર્જન ગણે છે. તો પણ આમથી ગોરખકૃત કેટલુંક હશે એ ચાલીસ રચનાઓના સૂક્ષ્મ અવલોકનથી લાગે છે.^{૧૪} આમનાં કેટલાંક પદો તો કબીર દાદુ અને નાનકનૈ નામ પર પણ હોઈ ગેવી છે. આવાં પદો કબીર, દાદુ, નાનકનૈ^{ગણવા} કે ગોરખનાયનાં^{ગણવા} એ પ્રશ્ન રહે છે. વળી એમાંનું કેટલુંક તો^{બીજા} લોકો કિતના રૂપે જળવાયેલું છે; કેટલાંકમાં પણ અસ્થિત તત્ત્વ હોતાં "જોગીડા"તરીકે પ્રખ્યાત થયાં છે.

હઠયોગની પરિભાષા યોગ-સાધનાનું ઉચ્ચસ્વરૂપ બતાવતી કહક પ્રત્યય સાધના, સહજસાધુત્વનું જીવન, કામ-ક્રોધાદિ મન મત્સરનું વર્ણન, ગુરુમહિમાનું પરમશ્રદ્ધેય તત્ત્વ, સૂચ્ય અવસ્થાના પ્રતીકો, વડગયોગરૂપે આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ દશાનાં અનુત્પાત્મક વર્ણનો, આત્મબોધ, સહજજ્ઞાન, માયાસર્પણીનાં રૂપકો, યોગીનું આર્નદસ્વરૂપ,

૧૪. મિશ્રબન્ધુ વિરોદ, પ્રથમ ભાગ, પૃષ્ઠ ૨૪૧. પ્રમાણે તો ગોરખનાયના દસ ગ્રંથ જ પ્રમાણિત છે: "ગોરખબોધ", દત્ત-ગોરખસંવાદ", "ગોરખજાતે પદ", "ગોરખજાતે સ્કૂટ ગ્રંથ", "જ્ઞાનસિદ્ધાંતિ યોગ" "જ્ઞાનતિલક", — "યોગેશ્વરી સાખી", "નજી બોધ", "વિરાટ પુરાણ", અને "ગોરખસાર".

-આત્મદર્શનની લગની, વૈરાગ્યની જ્ઞાનમાર્ગશિખરત ચિત્તસ્થિતિ, મન-પ્રાણ-સૂક્ષ્મ-બુદ્ધિ અને આત્માના ધર્મો, ઇત્યાદિ વિષયવ્યાપન પ્રકટાવતી વિશિષ્ટ તત્ત્વો ગોરખવાનીની રચનાઓનું પ્રધાન અંગ છે. શંકરાચાર્યપછી ગોરખનાથ થઈ ગયા એમ ગણીએ તો લોકસૂક્ષ્મની ચિરંતન વિભૂતિઓમાં ગોરખનું અનોખું સ્થાન છે. તેણે લોકલેયાની કોરી કિતાબ પર તત્ત્વજ્ઞાની પદ્મવાનીનું અક્ષરાત્મક લયવિધાન કર્યું છે. જેના પરિણામે પ્રતિપ્રતિમાં ગોરખવાની લોકબોલીનાં શબ્દરૂપોમાં વહેતી થઈ. હિંદી, બંગાળી, મરાઠી, ગુજરાતી, આદિ ભાષામાં ગોરખવાની મળે છે. પ્રત્યેક પ્રતિને ગોરખનાં ભજનો છે. એટલે ગોરખ ને એનાં ભજનો કોઈ પણ પ્રતિની ભાષા-બોલીને પરાચી લાગતી નથી. અલગત, ગોરખનાથે સૌ પ્રથમ કઈ ભાષામાં એ ગાયાં હશે એનું પ્રમાણ મળતું નથી. ગુજરાતી પ્રજાના ગ્રામવિસ્તારને ગોરખનાં ભજનો પરાચી નથી. ગુજરાતી પ્રજાના યોગમાર્ગની/ગુરુમહિમા ને ગોરખનાથે ગાઈ છે એનો અસર ગુજરાતમાં ગુંજતાં એનાં ભજનો પરથી કળી શકાય છે. ૧૫.

૧૫. ગોરખનાથી સંપ્રદાયનાં પદો - ગોપીચંદ, મત્સ્યેન્દ્ર, જાલધર, ગોપચંદની માતા, વગેરે વિષેનાં બારમા સેકાના લગભગ કે બહુતો અગિયારમાં સેકા લગી જાય છે. "ચયપદ"માં ક્તર લેખે અને ક્તરના ગુરુ લેખે કેટલાંક નામોનો ઇતિહાસ દિવેદના ગાદમય અને લોધ્ય તંત્રોના સાહિત્યના ઇતિહાસ ઉપરથી ડૉ. બી. પી. મટ્ટાચાર્યે નક્કી કર્યો છે તે પ્રમાણે એ મઠાધીશો, તંત્રીકો અને નાથ સંપ્રદાયની સાખાઓમાં થયેલાં મહાપુરુષો વધારે પ્રાચીન છે; પરંતુ એમણે મૂળ લખેલાં પદો એમના શિષ્યોમાં ઉતરતાં ગયાં તેમ પેઢીએ પેઢીએ ભાષાના ફેરફાર સાથે ફરતાં ગયાં અને જે રૂપમાં આપણને મળી આવ્યાં છે તે રૂપમાં જે ભાષા જોવામાં આવે છે, તેનો સમય બારમા સેકાથી બહુ નૂરો નહિ, એ નિર્ણય જ સાસ્ત્રીય જણાયે છે ભાષા પ્રવાહી રૂપમાં છે.

ગુરુ જ સર્વ કલ્યાણનું ધામ છે. સાચો અવધૂત જ ગુરુ-પદનો અધિકાર છે. જેનાં વચનોમાં વેદ છે, પદમાં તીર્થ છે, કૃષ્ણ માત્રમાં મોક્ષ છે. એ અવધૂત "ગુરુ" ત્યાગ ને લોગથી પર છે. આવી "ગોરખ સિધ્ધાન્ત સંગ્રહ"માંની ભાવના સાથે આ સરભંગવા જેવું છે:

કોઈ જાણો નર ન્યારા, ગુરુ અમને

કોઈ ^{મિત્ર} જાણો પથ ન્યારા રે જ,

પાણીબી સરભંગી, પવન બી સરભંગી

સરભંગી જમીન આસરમાના રે જ,

ચાંદો બી સરભંગી; સુરજ બી સરભંગી

સરભંગી નવલખ તારા રે જ.

માતા બી સરભંગી, પિતા બી સરભંગી,

સરભંગી દેવ ને દુવારા રે જ.

"મઈદર" પરતાયે જતિ ગોરખ બોલ્યા,

મેં સરભંગી દાના તેરા રે જ.

— આવા સરભંગીનો મહિમા ગુરુ અવધૂત તરીકે છે.

ત્યાં લગી એક એ સૈકામાં તેમાં ધણો ધણો ફેર પડી જ જાય છે. નર સિંહ અને ખીરાંની કૃતિઓ આપણને મૂલ લાભમાં નથી જ મળી એ આપણને વધારે જાણીતો દાખલો આજ પ્રકારનો છે. ગોપીચંદને લગતાં આપણે ત્યાં હજુ ચાલતાં પદો મૂલ જાણાય છે અને નર્મદા પર્યટન કરનારી તેમ જોતિલિંગની જાત્રાઓ કરનારી બાવાઓની જમાતો દ્વારા આવેલાં એમ જણાય છે.

બ. ક. ઠાકોર, 'પ્રવેશકો' ગુચ્છ બીજો, પૃ. ૧૨૨.

પ્રકરણ: ૭૯

પરિચિહ્ન : ૧

નાથપંથીઓની સાધના પદ્ધતિ નીચે પ્રમાણે છે.

